

Kitap Tanıtımı/Book Review: Mehmet Dağlar, İran'da Kızılbaşlıktan Şiîliğe Geçiş: Şah Tahmasb'ın Dinî Siyaseti (1524-1576), İstanbul, 2019.

Ali İcer*

Şah İsmail'den sonra Safevi Devleti doğuda Özbekler, batıda ise Osmanlılar ile büyük sorunlar yaşamıştır. Osmanlı Devleti'nin başında Batı devletlerini korkutan Kanuni Sultan Süleyman gibi bir padişah bulunmaktaydı. Safevi Devleti'nin içinde de en az bu sorun kadar büyük bir sorun olan Kızılbaş boy beylerinin iktidar mücadelesi ciddi bir boyutlara ulaşmıştı. Tahta çıkan Şah Tahmasb henüz 10 yaşındaydı. 52 yıl sürecek olan saltanat döneminde, bütün bu sorunlar ile mücadelesinde dinî siyasetinin önemli bir yeri olduğu inkâr edilemez bir geçektir. Şah Tahmasb, babasına nazaran Şiilik ve dindarlık konusunda daha hassas bir tavır sergileyerek Şiilerin gaipte olan İmamı Hz. Mehdi'nin naibi olarak fakihleri kabul etmiştir. Bu durum, Şii fakihlerin siyasi alanda etkin rol oynamalarında büyük bir katkı sağlamıştır.

Mehmet Dağlar, "Şah Tahmasb'ın Dinî Siyaseti" adlı doktora tezi çalışmasını kitap hâline getirerek bu alanda önemli bir boşluğu doldurma gayreti göstermiştir. Kitabın giriş kısmında, başvuru kaynak eserler tanıtılarak Safevi tarihçilerinin yazmış olduğu eserlerin önemi belirtilmiştir. Kitabın yazılmasında sadece Safevi ana kaynaklarıyla yetinilmediği ve Hindistan hükümdarı Nizâmşâh'ın elçisi olarak İran'a gelen Hurşah b. Kubad el-Hüseynî'nin kaleme aldığı *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah* adlı eser ve yine Babür Devleti Hükümdarı Celaleddin Ekber Şah'ın emriyle yazılan *Târîh-i Elfî* adlı eserden de faydalandığı belirtilmiştir (s.18). Bu eserleri yazarların olayları ya bizzat görmüş ya da görenlerden dinlemiş olmaları da eserlerin önemini ortaya koymaktadır.

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Iğdır Üniversitesi, Tarih Bölümü, Yeni Çağ Anabilim Dalı, aicer76@hotmail.com.

Kitabın temel gayesi Şah Tahmasb’ın dinî siyasetini anlatmak olsa da eser; askerî, ekonomik ve idari alanlarda komşu devletlerle mücadeleler hakkında önemli bilgiler barındırmaktadır. Örneğin Şah Tahmasb ile Kanuni Sultan Süleyman’ın mücadelesinin Sünni Kürtlere yansımaları, Babür Şahı Hümâyün’un Afgan Şir Şah ile mücadelesinde Şah Tahmasb’ın tutumu, Şah Tahmasb’ın kardeşleri Elkas Mirza ve Sam Mirza ile mücadeleleri gibi konularda da bilgilere eserde yer verilmiştir.

Giriş bölümünden sonra Şah Tahmasb’a kadar Safevi (Erdebil) tarikatı ve devletinin serüveni kısaca anlatılmıştır. Safevilerin Şiiliğe geçiş süreci ile ilgili farklı görüşlere değinilmiştir. Eserde, devletin kurucusu Şah İsmail’in siyasi serüveni, Çaldıran Savaşı ve sonrasındaki gelişmeler hakkında kısa bilgiler verilerek Şah İsmail’in ölümünden sonra Şah Tahmasb’ın hangi şartlar altında tahta çıktığının anlaşılması sağlanmıştır.

Kitabın birinci bölümünde(s. 37-88) Şah İsmail’in, büyük oğluna Tahmasb ismini Şahnâme’den esinlenerek verdiğine değinilir. Şah Tahmasb’ın şehzadelik ve tahta çıkışının ilk dönemi hakkındaki genel bilgilerden sonra Kızılbaş kabile emirlerinin mücadeleleri anlatılmıştır. Bu kabilelerden Ustacalu, Rumlu, Şamlu, Kaçar, Afşar, Hınıslu, Karamanlu gibi konar-göçerler İran’ın muhtelif yerlerine yerleştirilmişlerdir. Tahmasb’ın tahta geçmesinin ilk yıllarında etkin rol oynayan, askerî ve siyasi yetkileri olan özellikle Rumlu, Ustacalu ve Tekelü kabilelerinin birbiriyle olan mücadelelerinin Kızılbaşlara yönelik tasfiye sürecini başlattığı ve zamanla bu kabilelerin etkinliklerinin azaldığı belirtilmiştir(s.44). Şah Tahmasb, İran’ın yerli ailelerinden olan, bürokrasiden anlayan Fars kökenli kişileri de devletin önemli kademelerine getirdiğini, kendi otoritesini kuramadığından Fars kökenlileri kullanarak Kızılbaşların etkisini kırmayı hedeflediği ifade edilmiştir.

Yine birinci bölümde, Şah Tahmasb’ın şehzadelik döneminde içki gibi dünyevi zevklerden vazgeçerek Seyyid Mîr Hâdî’nin eliyle tövbe ettiği ve daha dindar bir yapıya büründüğü anlatılmıştır(s.71).

“Şah Tahmasb Dönemi İran’da Dinî Hayat ve Şiileştirme Politikaları” adlı ikinci bölümde (s.91-139) Osmanlıların Kızılbaşlara bakışı hakkında bilgiler verilirken Kızılbaşlara atfedilen suçlar da şu şekilde sıralanmıştır:

1. İlk üç halifeye sebbederler.
2. Şeriat ve şeriat ehlini tahkir ederler.
3. Müçtehit imamlara küfredeler.
4. Şah'ın helal saydığını helal, haram saydığını haram sayarlar.
5. İki, zina, afyon kullanımı yaygınlaşmış durumdadır.
6. Mut'a nikâhını caiz görürler.
7. Cuma'yı haram kılarlar.
8. Namazı cemaatle kılmazlar.
9. İlk üç halifeyi meşru saymazlar.
10. Şah'a secde edip, sevap umarlar... (s.100-101)

Bu bölümde değinilen bir diğerkonu da Kızılbaş gelenekleriyle Kızılbaşların Şah Tahmasb'ın üzerindeki baskıları, bu geleneklerin zamanla yasaklanma sebepleridir. Kızılbaş geleneklerinin yasaklanması; kabilelerin inanç yapılarının siyasi otorite karşısında, özellikle İmâmiyye Şiiliğii üzerine inşa edilen devlet anlayışına karşı tehlike arz etmesidir. Bu bölümde Âşûrâ olayına kısaca değinilmiş, bu günün matem olarak anılmasının Safevilerden önce de İran'da var olduğu üzerinde durulmuştur. Devletin kutsal mekânları korumaya yönelik hassasiyetine dikkat çekilirken bu mekânlar hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir. Özellikle İmamzâde türbelerinden bahsedilirken Ehlibeyt soyundan gelen ve Emevi zulmünden kaçanların serüvenleriyle İran'da yerleştikleri mekânlara dair önemli bilgilere yer verilmiştir.

Şah Tahmasb'ın Şiiliğii yayma politikası içinde, özellikle hayır faaliyetlerinin önemli bir yeri olduğu vurgulanmış, bu faaliyetlerin halkın ihtiyaçlarının giderilmesi, şikâyetlerin dinlenmesi için görevliler atanması vb. olduğu tespit edilmiştir.

Eserin üçüncü bölümünde (s.143-177) Safevi Devleti'nde mevcut olan Sadaret, Şeyhülislamlık, Müderrislik, Nikabet gibi makamlar ve Şah Tahmasb Dönemi'nde bu makamlardaki değişimler anlatılmıştır. Şah Tahmasb'ın özellikle Sadr'ın yetkilerini dinî alanla sorumlu tutmayarak onlara verdiği yetkilerle Şiileştirme programını hızlandırdığı belirtilmiştir. Şiiliğinin yayıcısı olan sadr'ın orduyla savaşa katılarak dualarla manevî destek sağladığından bahsedilmiş, Sadr Mîr Şemseddin Esedullah'ın Tahmasb ile kardeşi Elkas Mirza arasındaki mücadelede savaşa bizzat katıldığı örnek olarak verilmiştir.

Anadolu’da çeşitli bölgelerde yaşayan Kızılbaş kabilelerin dini önderleri olan halifeler de Tahmasb’dan yeni görevler almışlardır. Eserde; Halifelerin, kabileler arasında propaganda faaliyeti yürütüp “nezir” denen vergileri toplaması, Erdebil Tekkesine taraftar kazandırması yanında emr-i bi’l maruf ve nehy-i ani’l-münker görevlerini de üstlenmeleri anlatılmaktadır. (s.170)

Şah Tahmasb’ın din adamları ile ilişkilerinin anlatıldığı dördüncü bölümde (s.181-220) Muhakkık-ı Kerekî, Nimetullah Hillî, İbrahim Kâtîfî, Hüseyin b. Abdüssamed Hârisî ve Mukaddes Erdebîlî gibi Şii âlimlerin eğitim hayatlarından bahsedilmiş, bu fakihler arasındaki görüş ayrılıklarına değinilmiştir. Şah Tahmasb’ın âlimlere verdiği değerle alakalı olarak şu örnek verilmiştir: Şah Tahmasb Mukaddes Erdebîlî’ye verdiği değerden ötürü onun mektubunu ayakta okumuş, sonra da mektubun kefenine yerleştirilmesini emretmiştir. Tahmasb, Muhakkık-ı Kerekî’ye “Naib’ül-İmam” sıfatını vererek onun emirlerine uymayanların melun olduğunu ve cezalandırılacağını ilan etmiştir.(s.196)

Eserde, Şii âlimlerin içinde Şah Tahmasb’ın isteklerine uygun fetvalar vermeyen âlimlerin de olduğu, bunlardan İbrahim Kâtîfî’nin İmam’ın yokluğunda ortaya çıkan câir (zalim) sultanın, İmam’ın makamını gasbettiğini ve Tahmasb’ın da zalim sultan olduğunu, Kâtîfî ile Tahmasb arasında çeşitli anlaşmazlıkların olduğundan bahsedilmiştir (s.202).

Kitabın beşinci bölümünde (s.223-279) Şah’ın dinî gruplara yönelik tutumu anlatılırken Gayrimüslimler, Sünniler ve Şiiliğin içinden çıkmış olan Gulat-ı Şîa, Noktaviler, İsmaililer gibi farklı inanışlar hakkında bilgiler verilmiştir. Yine Şah’ın Babürlüler, Özbekler ve Kürtlerle ilişkilerine de değinilmiştir. Babürlerden bahsederken Babür şahlarından Hümayun’un Afgan Şir Şah’a karşı Şah Tahmasb’ın desteğini almak için Tahmasb’ın da telkinleriyle Şiiliği kabul ettiği, bunda Afgan Şir Şah’ın Ehl-i Sünnet’i ihya etme siyasetinin de etkili olduğu anlatılmıştır.

Şah Tahmasb, Zeydilerin de İmâmiyye Şiiliğine girmeleri için büyük baskılar yaptığı Gilan Hanedanı’nın Zeydi olmasından ötürü Şah Tahmasb ile aralarının açıldığı ve Tahmasb’ın Kızılbaşları Gilan’a göndererek bölge halkına baskı yaptığından bahsedilmektedir (s. 279).

Kitabın son bölümü olan altıncı bölümde (s.283-299) Şiiliğin ortaya çıkıŐı ve İrn’da yayılıŐ serüveni anlatılarak Şah Tahmasb Dönemi’ndeki geliŐmelerin daha iyi anlaşılması hedeflenmiŐtir. Bu bağlamda Kerbel olayının intikamını almak isteyenlerin alıŐmaları, Emevilerin Arap olmayan Müslümanlara karşı politikaları, Horasan bölgesinde Emevi karŐıtı İsmailiye ve Zeydiye gibi Şii mezheplerin ortaya ıkıŐı, Abbasilerin tutumu gibi konular ele alınmıŐtır.

Eserin son kısmında MuŐa’Őalar, Ni’metullahiler, Mar’Őiler ve NakŐibendiler gibi tarikatlar hakkında bilgi verilerek Şah Tahmasb’ın bu tarikatlara karşı tutumu anlatılmıştır. Özellikle Kazvin bölgesini ŐiileŐtirmek isteyen Şah Tahmasb’ın Kazvin’deki NakŐibendi tarikatının etkisini kırmak için baŐkentın Tebriz’den buraya taŐınmasıyla Őeyh Safi Tekkesi’ne bağlı sfilerin Kazvin’e getirilmesi anlatılmıştır (s.298).

Kitaptan anlaŐıldıđı üzere Tahmasb’ın devleti ŐiileŐtirmesi esnasında en büyük destekçisi, Arap coğrafyasında Şiilerin merkezi olan Hille, Necef, Kerbel ve Lübnan gibi yerlerden İrn’a gelen ulema olmuŐtur. Bu fakihlere verilen görevler ile Şii kültürü ve anlayıŐı, İrn’ın her tarafına yayılmaya baŐlamıŐtır. Şii Arap fakihlerin Şah İsmail tarafından İrn’a davet edilmesi Tahmasb Dönemi’nde de devam etmiştir. Bu âlimlerin yetersiz kalması neticesinde Tahmasb tarafından İrnlı seyyidlere devlet kademesinde yer verilmeye baŐlanmıŐtır. Tahmasb, toplum nezdinde meŐruiyetini sağlamak için seyyidlerin sosyal konumuna zen göstererek halk arasında itibarını korumaya çalıŐmıŐtır. Tahmasb Dönemi’nde Sünni tarikatlar olan NakŐibendilerin yanı sıra Şii tarikatlar olan MuŐa’Őa’iler, Mar’Őiler gibilerine de baskı uygulanarak İmâmiyye Őiiliđini benimsemelerine çalıŐılmıŐtır (s.306-307).

Kitapta Şah Tahmasb’ın kiŐiliđi hakkında verilen bilgilere bakıldığında özellikle saltanatının ilk yıllarında Kızılbaşlara karşı otoritesini kurabilmek için çok acımasız davranıp sert cezalar uyguladığını görmekteyiz. Yine Kitapta, Şah’ın desteklediği âlimlerin aleyhine olanların Sünni olarak ifade edilmesi, bu mezhebe inanmanın suç olduğu algısını oluŐturduđu ve Şiiliğin yayılmasına katkı sağladığı anlatılmaktadır.

Kitaptan anlaŐıldıđı üzere Şah Tahmasb, Şiiler üzerinde âlimlerin etkisini bildiğinden hem Şiiliği yaymak hem de âlimlerin desteğini

sağlamak istemiştir. Siyasi düşmanlarına karşı da âlimlerin desteğini almayı hedeflemiştir. Şah’a göre Şiiler artarsa kendisini destekleyen âlimlerin gücü de artacak ve onlar da Şah’ı destekleyecektir.

Bir eserin değerinin anlaşılmasında kullanılan kaynakların önemi çok büyüktür. Kitabın kaynakça kısmına bakıldığında Türkçe, Farsça ve İngilizce yazılmış çok sayıda kaynaktan faydalanılması, bize eserin yazımı esnasında ne kadar büyük bir emek harcandığını göstermektedir.

Bu alanda çalışma yapmak isteyenler için kaynakça da önemli bir fayda sağlayacaktır. Mehmet Dağlar’ın kaleme aldığı bu değerli eser, Nisan 2019’da Önsöz Yayıncılık tarafından basılmıştır.